

Poslužte si svým rozumem!¹

Jakub Marek

Karl Jaspers považuje za jedinou pravou filosofii profetickou filosofii². Profetické filosofii nejde o to, aby pojednávala o nějakém tématu, teoreticky tematizovala určité problémy, ale o zasáhnutí totality lidského bytí, poskytnutí impulsů, které z této totality vychází. Opravdový filosof je prorokem. Jako takový ovšem usiluje o realizaci určitého ideálu, podněcuje ostatní k tomu, co nahlíží jako totální a nejzazší hlubinu lidství. Kantovu kritickou filosofii lze kriticky zkoumat z mnoha úhlů, její myšlenková bohatost nám nedovoluje vyslovit konečný soud o skutečné (tedy realizované) podobě této filosofie. Naším úhlem pohledu se ale může stát Kantovo proroctví, Kantova vize pravé povahy lidství, tedy samotný ideál, o jehož zprostředkování Kant svou filosofii usiluje. Nemusíme pak uvažovat o míře toho, jak dalece je Kantova filosofie sama v sobě konzistentní, jaké jsou její úskalí, ani o tom, v čem se Kant mýlil. Chceme jen vidět, k čemu se Kant rozhodl podněcovat ostatní. Tedy to, oč Kantovi samému v jeho filosofii mohlo bytostně jít.

Neschopnost užití vlastního rozumu je Kantovi základem nedospělosti, ve které se člověk nachází, a jejíž překonání je podle něho vlastní výzvou osvícenství. Odpovídající užití rozumu se musí dít na půdě svobody, která je ovšem svobodou učence³, jeho užití soukromé (ve specifickém významu soukromí jako sounáležitosti s určitou „rodinou“, vůči jejímž žádostem a příkazům má být člo-

¹ Parafraze Kantovy specifikace nedospělosti podle spisku „Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?“ (in: Kant, Immanuel. *Was ist Aufklärung? Aufsätze zur Geschichte und Philosophie*. Göttingen: Vandenhoeck / Ruprecht, 1985.), s. 55.

² Karl Jaspers. *Psychologie der Weltanschauungen*. München: Piper, 1985, s. 2.

³ „Was ist Aufklärung“, s. 56.

věk poslušný) tuto svobodu nemá realizovat. Svoboda je předpokladem svobodného užití rozumu a rozum je zároveň předpokladem svobody. Jen rozumná bytost je svobodného jednání schopna.⁴ Svoboda a rozum spolu každopádně nutně souvisí a podmiňují se navzájem.⁵ Z perspektivy spisku o osvícenství není tato sounáležitost dohlédnutelná, stejně jako se zde ani nemůžeme přesvědčit o významu, který má v posledku výzva: „Poslužte si svým rozumem.“

Kantovy univerzalistické snahy dochází v jeho úvahách o osvícenství určitého lokálního uplatnění, jsou tu vztaheny k problematice lidského vystupování v politické sféře. Osvícenství, dle Kanta specifické právě nárokem svobody a rozumu zároveň, je jistým odleskem ještě zásadnějšího, bytostně nedějinného ideálu. Tento ideál vystupuje explicitně v Základech metafyziky mravů⁶ i v Kritice praktického rozumu⁷. Ať už je označován za říši účelů či říši mravů, jeho vnitřní smysl zůstává stejný. Je ideálem naprostého morálního spolubytí lidí jako rozumných bytostí.⁸ A to v tom smyslu, že musíme akcentovat právě rozumovou povahu, rozumovou stránku lidství, která ve svém základu zachycuje i ideály svobody a mravnosti. Toto je nyní potřeba blíže analyzovat.

Člověk⁹ je rozumovou bytostí. Jeho rozumovost není jedinou myslitelnou¹⁰, její specifičnost je dána odkázaností člověka na materiál názoru, který mu zprostředkovávají smysly, a díky němuž jedinému je jeho myšlení obsažné. Schází se tu tak receptivita smyslového vnímání se spontaneitou diskursivního myšlení. Svou smyslovostí je člověk ukotven k smyslovému světu, v základě syntézy názoru stojící funkce rozvažování kanonizují jeho způsob nazírání smyslové reality, v idejích čistého rozumu¹¹ pak člověk paradoxním způsobem zavrhuje nárok celku zkušenosti o tomto smyslovém světě. Rozum díky své dialektické povaze usiluje o dosažení poznání světa v té míře, která neodpovídá jeho mož-

⁴ Prozatím zde jenom jako tvrzení, argumentace bude uvedena dále.

⁵ „Freiheit und unbedingtes praktisches Gesetz weisen also wechselweise aufeinander zurück.“ Kritik der praktischen Vernunft (dále jen Kr.d.p.V., in: *Immanuel Kants Werke*, Band V., Berlin: Bruno Cassirer, 1922) s. 33.

⁶ „Reich der Zwecke“ – Grundlegungen zur Metaphysik der Sitten (dále jen G.z.M.d.S., in: *Immanuel Kants Werke*, Band IV., Berlin: Bruno Cassirer, 1922) s. 291.

⁷ „Reich der Sitten“ – Kr.d.p.V., s. 91.

⁸ „Ich verstehe aber unter einem Reiche die systematische Verbindung verschiedener vernünftiger Wesen durch gemeinschaftliche Gesetze.“ G.z.M.d.S., s. 292.

⁹ V celé následující pasáži rekapitulují epizodickým způsobem pro nás důležité argumentační kroky Kritiky čistého rozumu. Jedná se o nutné vstupní zachycení této argumentace, jejím významem je ale jen přechod k vlastnímu tématu této práce.

¹⁰ Srv. Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik die als Wissenschaft wird auftreten können (dále jen Prolegomena, in: *Immanuel Kants Werke*, Band IV., Berlin: Bruno Cassirer, 1922), ss. 105 a 110.

¹¹ K této úloze idejí čistého rozumu viz Prolegomena, s. 115.

nostem nazírání. Proto vždy naráží na neprostupnou mez nenahlédnutelnosti pravé povahy jsoucna, povahy věcí tak jak jsou samy pro sebe, samy o sobě. Přestože se tu rozum dostává na svou mez a jeho teoretické poznání již dále nemůže pokročit jiným než dialektickým, a tedy nelegitimním způsobem, není tím vlastní možnost užití rozumu zcela vyčerpána. Kant v Prolegomenech poznamenává: „Shrnu-li všechny transcendentní ideje, jejichž soubor představuje vlastní úlohu přirozeného čistého rozumu, nutící jej opustit pouhé uvažování o přírodě, překročit veškerou možnou zkušenost a vytvořit v této snaze to, co se nazývá metafyzikou (...), tu se mi zdá, že tato přirozená vložka je tu za tím účelem, aby natolik uvolnila naše pojmové chápání z pout zkušenosti a z mezí pouhého uvažování o přírodě, aby se před ním alespoň otevřelo pole obsahující jen předměty čistého rozumu, smyslovosti zcela nedostupné, a to nikoli proto, abychom se jimi spekulativně zabývali (...), nýbrž kvůli praktickým principům, které – (...) – nemohly by se rozšířit a povznést k takové všeobecnosti, jakou rozum v normálním ohledu nevyhnutelně potřebuje.“¹² Jde o takřka programové prohlášení, ve kterém můžeme zahlédnout nutnost přechodu od spekulativního rozumu k rozumu praktickému.¹³

Praktický rozum je tentýž jako rozum teoretický, liší se v užití.¹⁴ Teoretický rozum je rozumem poznávajícím, jako takový je rozumem, který je odkázaný na danost názoru. Praktický rozum je rozumem uplatňujícím se v jednání, o kterém, zatím jen hypoteticky, můžeme prohlásit, že je schopen určit zcela podobu jednání, tedy vymanit toto jednání ze závislosti na smyslových zájmech.

Jednání je vždy specifickou kauzalitou.¹⁵ Je-li určeno smyslovými zájmy a jako takové je tedy bytostně podmíněno, jedná se o kauzalitu podle zákonů přírody, kauzalitu deterministickou, ve které nemůže mít místo ani svoboda ani mravnost. Je pouhou nutností, jež je daná příčinou, která nutně vede k svému následku.¹⁶ Pokud bychom ale uvažovali o kauzalitě, která by sama sobě, bez ohledu na smyslové zájmy, stanovovala takovýto účel, byla by příčinou kauzality, pak bychom mohli o takové kauzalitě uvažovat jako o kauzalitě svobody. Se svo-

¹² Citováno podle překladu J. Kohouta a J. Navrátila (Kant, Immanuel. *Prolegomena ke každé další metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. Praha: Svoboda-libertas. 1992.) s. 127 n.

¹³ „Der spekulative Vernunft aber untergeordnet zu sein und also die Ordnung umzukehren, kann man der reinen praktischen gar nicht zumuten, weil alles Interesse zuletzt praktisch ist, und selbst das der spekulativen Vernunft nur bedingt und im praktischen Gebrauche allein vollständig ist.“ Kr.d.p.V., s. 132.

¹⁴ viz G.z.M.d.S., s. 247.

¹⁵ Srv. Kritika čistého rozumu: A 432 – 458, Prolegomena: § 53. – řešení třetí antinomie kosmologické ideje.

¹⁶ Srv. Kr.d.p.V., s. 103 n.

bodou pak můžeme, na rozdíl od přírodní nutnosti, spojovat kategorie morálky. Jak je ovšem taková kauzalita svobody možná?

V jednání je stanoven subjektivní princip chtění, maxima, která může plně odpovídat smyslovým podmínkám situace jednání, může proběhnout plně v režii uspokojení smyslových potřeb.¹⁷ Takovouto uzavřeností v kauzálním řetězci přírodních žádostí a prostředků ovšem nenaplnujeme určitou potřebu, která je daleko zásadnější, jež v nás vzbuzuje na rozdíl od jakýchkoliv smyslových skutečností, úctu.¹⁸ Touto potřebou je mravní zákon, jehož naplňování v sobě cítíme jako nárok¹⁹, a který nás, coby bytosti obdařené rozumem (který by byl nesmyslným nástrojem uspokojování materiálních potřeb, pokud by byl zároveň na jedné straně nedokonalejším nástrojem nežli instinkt, a pokud by nás na druhé straně nepodněcoval k něčemu, co má větší hodnotu, než tyto materiální potřeby²⁰) vybavuje schopností porozumět v každé situaci tomu, co je mravné. Mravnost vždy souvisí se zákony, má-li být právě mravností, nemůže být libovůlí. Jaká norma, jaká zákonitost, je ale s to naplnit nárok mravnosti v celé nedohlédnutelné rozmanitosti možného mravního jednání?

Nemá-li být jednání určeno heteronomně²¹, a tedy ze smyslových zájmů, ale má-li být naopak mravní, svobodné, nemůže se jednat o libovůli, která by znamenala v posledku přeci jenom určitou podřízenost subjektivním zájmům. Takovéto jednání lze určovat jedinečností jako takovou, kterou je s to zprostředkovat rozum. Rozum je schopen ustanovit zákon, který čerpá sám ze sebe a je proto ve svém užití autonomní, který zároveň, s ohledem na svůj normativní nárok chápeme jako mravní. Ovšem takové určení rozumem předpokládá svobodu a svoboda opět rozum. Dostáváme se do logického kruhu, který si sám Kant uvědomoval a sobě vlastním způsobem vyřešil.

Předně je třeba vyšetřit mravní zákon jako takový. V jakém smyslu může být takto zákonitý a přitom autonomní? Je jisté, že nemůže být takovým zákonem, který by byl jakkoli podmíněný, nemůže své účely čerpat odjinud, než z univerzální rozumovosti samé, má být právě univerzálností a nutností jako takovou. Mluvíme o kategorickém imperativu, který vyjadřuje tuto zákonitost v podobě

¹⁷ „Aber er (Mensch – dopl. JM) ist doch nicht so ganz Tier, um gegen alles, was Vernunft für sich selbst sagt, gleichgültig zu sein und diese bloß zum Werkzeuge der Befriedigung seines Bedürfnisses als Sinnenwesens zu gebrauchen.“ Kr.d.p.V., s. 69.

¹⁸ „Triebfeder der reinen praktischen Vernunft“ srv. Kr.d.p.V., s. 80 n., dále tamt. 83.

¹⁹ V posledku jako imperativ, který vyjadřuje nedokonalost lidské vůle.

²⁰ Srv. G.z.M.d.S., s. 251.

²¹ K tomuto viz G.z.M.d.S., s. 291, Kr.d.p.V., s. 55 („Die Autonomie des Willens ist das alleinige Prinzip aller moralischen Gesetze...“)

nejobecnější a zároveň vždy aplikovatelné, v podobě, která je jak zpřístupnitelná celé rozmanitosti mravního jednání, tak zároveň nijak libovolná. Jde o formu zákonitosti jako takové,²² která znamená spojení subjektivního principu chtění s obecným zákonem, totiž tak, že tuto maximu vyšetřuje co do možnosti jejího postulování za obecný (přírodní) zákon. Jakákoliv maxima, obстоjí-li v posouzení ohledně své přijatelnosti jako mravní normy, ztrácí svůj charakter nahodilé subjektivnosti a přihlašuje se k obecnosti mravnosti. Kategorický imperativ je oprostěn jakéhokoliv smyslového obsahu, stojí v základě všech parciálních mravních norem, které zaštiťuje, a které, byť bez explicitního porozumění jim jako kategorickému imperativu, vnímáme jako morální příkazy budící úctu.²³

Mravní zákon je tu coby faktum rozumu.²⁴ Jeho fakticita je jeho předností co do možností poznání, jsme si ho vědomi a na základě tohoto vědomí, které se nám v praktickém užití rozumu podává, umožňuje dedukci jinak fakticky nevykazatelné svobody.²⁵ Svoboda a mravnost jsou v na sebe odkázaném vtahu právě v tomto významu, totiž priority mravnosti coby priority poznání a priority svobody coby priority zakládající možnosti mravnosti. Bez svobody, coby skutečné možnosti určování jednání toliko rozumem, není možná mravnost, bez mravnosti, coby faktu rozumu, není možná dedukce svobody.

Každé jednání je takovou kauzalitou, kterou se má uskutečňovat jistý předmět.²⁶ Předmětem kauzality jednání, která je určena smyslovými pohnutkami, je naplnění smyslové žádosti. V posledku jsou předměty praktického rozumu dobro a zlo (mohutnost žádosti a odporu). Dobro tu ovšem musí stát tak, že není prostředkem k něčemu, jinak by do mravního jednání vneslo heteronomii; ve své podstatě tu je vždy ve vztahu k jednání a konečně jediným naprostým dobrem je jen dobrá vůle.²⁷ Tato vůle po dobrém, chtění dobrého, které není zastí-

²² „Nun bleibt von einem Gesetze, wenn man alle Materie, d. i. jeden Gegenstand des Willens, (als Bestimmungsgrund) davon absondert, nichts übrig, als die bloße Form einer allgemeinen Gesetzgebung.“ Kr.d.p.V., s. 31.

²³ „Das moralische Gesetz ist nämlich für den Willen eines allervollkommensten Wesens ein Gesetz der Heiligkeit, für den Willen jedes endlichen vernünftigen Wesens aber ein Gesetz der Pflicht, der moralischen Nötigung, und der Bestimmung der Handlungen desselben durch Achtung für dies Gesetz und aus Ehrfurcht für seine Pflicht.“ Kr.d.p.V., s. 90.

²⁴ „Auch ist das moralische Gesetz gleichsam als ein Faktum der reinen Vernunft, dessen wir uns a priori bewußt sind und welches apudiktisch gewiß ist, gegeben, gesetzt daß man auch in der Erfahrung kein Beispiel, das es genau befolgt wäre, aufreiben könnte.“ Kr.d.p.V., s. 53.

²⁵ Tamtéž, s. 53 n.

²⁶ K tomuto odstavci viz Kr.d.p.V., kapitola: „Von dem Begriffe eines Gegenstandes der reinen praktischen Vernunft“.

²⁷ G.z.M.d.S., s. 249., dále Kr.d.p.V., s. 69: „...ein Wille, dessen Maxime jederzeit diesem (praktischen – dopl. JM) Gesetze gemäß ist, ist schlechterdings, in aller Absicht, gut und die oberste Bedingung alles Guten;“.

něno jakýmikoliv odjinud branými účely, se svou formálností promítá v kategoriálním imperativu.²⁸ Zásadní otázkou ale je, jak takovému dobru rozumět.

Co je takové mravní dobro? Vždyť dobré je tu právě takové jednání, které, coby dobrá vůle, vždy prosazuje skrze subjektivní maximu objektivní mravní normu v jednání. V dobré vůli, čistě mravním jednání, se právě odehrává přimykání subjektivní uzpůsobenosti člověka k jeho podstatě rozumové bytosti. Touto rozumovou bytostí člověk není coby bytost prostě zajatá v kauzalitě jevů. Jako tato rozumová bytost, jejíž bytostnou stránkou je svoboda a tedy schopnost sebou (tj. rozumem) určovat maximu jednání, může být člověk mravní bytostí. Přesněji: jako mravní se člověk může stát tím, kým „v pravdě“ je.²⁹ V mravním jednání rozhoduje o tom, zda ponechá ladem svou rozumovou podstatu a nechá se ovládat přírodní nutností, nebo se k této své rozumovosti rozumem samým v jeho praktickém užití přikloní. Toto přiměřování, přiměřenost své povaze jako rozumové bytosti, je smyslem dobré vůle a mravního jednání jako takového.³⁰ Zaznívá tu platónské pojetí dobra jako AGATHON, dobrým je to, co je přiměřené nearbitrárnímu, nutnému, univerzálnímu zákonu, který v nás, v naší mohutnosti stanovování principů (tj. rozumu) spočívá. Tím, jak je tento zákon v nás a my jej coby platný stanovujeme, klademe, se stáváme zákonodárci i subjekty takového zákona, vždy ovšem za jinak nedosažitelné autonomie odnikud jinud nepodmíněného zákona, kterým se přihlašujeme sami k sobě.

Člověk ve své rozštěpenosti smyslového a rozumového základu sebe sama, své stránky jevové a inteligibilní, není ponechán osudu, ale je mu umožněno uchopit tuto svoji rozumovou podstatu jí samou. Může si pomoci rozumem a tedy

²⁸ Člověku je zapotřebí povinnosti, imperativů, jeho vůle není „svatá“. Srv. § 7. Kr.d.p.V.

²⁹ „Denn es ist unsere Vernunft selber, die sich durchs höchste und unbedingte praktische Gesetz und das Wesen, das sich dieses Gesetzes bewußt ist (unsere eigene Person), als zur reinen Verstandeswelt gehörig und zwar sogar mit Bestimmung der Art, wie es als ein solches tätig sein könne, erkennt.“ Kr.d.p.V., s. 115, dále: „Der erstere Anblick einer zahllosen Weltenmenge vernichtet gleichsam meine Wichtigkeit, als eines tierischen Geschöpfes, das die Materie, daraus es ward, dem Planeten (einem bloßen Punkt im Weltall) wieder zurückgeben muß, nachdem es eine kurze Zeit (man weiß nicht wie) mit Lebenskraft versehen gewesen. Der zweite erhebt dagegen meinen Wert, als einer Intelligenz, unendlich durch meine Persönlichkeit, in welcher das moralische Gesetz mir ein von der Tierheit und selbst von der ganzen Sinnenwelt unabhängiges Leben offenbart, wenigstens soviel sich aus der zweckmäßigen Bestimmung meines Daseins durch dieses Gesetz, welche nicht auf Bedingungen und Grenzen dieses Lebens eingeschränkt ist, sondern ins Unendliche geht, abnehmen läßt.“ tamt. s. 174 n.

³⁰ „Es kann nichts minderes sein, als was den Menschen über sich selbst (als einen Teil der Sinnenwelt) **erhebt** (zvýraznil JM), was ihn an eine Ordnung der Dinge knüpft, die nur der Verstand denken kann, und die zugleich die ganze Sinnenwelt, mit ihr das empirisch bestimmbar Dasein des Menschen in der Ziet und das Ganze aller Zwecke (welches allein solchen unbedingten praktischen Gesetzen als das moralische angemessen ist) unter sich hat.“ Kr.d.p.V., s. 95.

rozumem k rozumu, rozumem ke svobodě a svobodou k mravnosti. Jako takové výzvě můžeme rozumět Kantově celé, především ale praktické filosofii.

Use your own understanding!

Jakub Marek

This article investigates the possible prophetic level of Kant's philosophy. Such prophecy doesn't mean a simple theory. It hits the totality of being, which itself is its source. The question of Kant's prophecy is the question of Kant's substantial intentions and ideals. The use of understanding is connected to the problems of freedom and of maturity. The ideal of freedom and of the use of understanding comes out of another, fundamental, ideal: of the realm of purposes or morals. It is the ideal of perfect moral coexistence of people as rational beings. The human rationality (i.e. the human essentiality itself), in its theoretical use, gets at limits in cognition – at ideas. These limits provoke the passage to the practical use of understanding. This understanding expresses itself in the action it determines. Such action is then the causality of morally criticizable freedom. Moral actions are stimulated by the respect to the moral principles. Morality relates always to principles, not to arbitrariness. The autonomous, moral principle, which can determine any possible action, is the categorical imperative. The object, realized by this action, can, basically, be either good or evil. The only real good is the good will. This good means the adequacy, AGATHON, of the subjective will to the objective principle. This objective principle is the objectivity of the understanding itself. To act well means to act according to this imperative, to act adequate to one's own understanding, one's own essentiality, i.e. rationality. To use one's own understanding means to answer the claim of one's own essentiality, to waive the claims of the material, heteronomous, needs. The claim of answering one's own essentiality can be understood as Kant's prophecy.